

L'ESGLÉSIA I L'ESTAT. COMENTARI SOBRE L'OBRA DE JORDI LLIMONA

Jordi CERVERA I VALLS

I. INTRODUCCIÓ

1. *Panorama actual de les idees*

Panorama actual de les idees fou una col·lecció en format de butxaca ideada per l'editor Rafael Dalmau. La intenció era omplir el buit que en aquell moment hi havia d'obres d'assaig i de pensament escrites o traduïdes al català. Amb l'estreta col·laboració de Francesc Maspons com a director de la col·lecció i amb Enric Jardí i Manuel Parés com a assessors, es publicaren 59 volums. Obri la col·lecció Delfí Abella amb el títol *El nostre caràcter* (1961). El darrer títol (núms. 58-59) fou de Salvador Pedragosa, *Assaig sobre la revolució que es va fer* (1969). El núm. 25 correspon a Jordi Llimona, amb el títol objecte del nostre estudi: *L'Església i l'Estat*.

El 17 de desembre de 1985 fou concedida la Creu de Sant Jordi a Rafael Dalmau, editor, per ser, en paraules textuais, «empresa modèlica en l'edició de llibres de temes d'història de Catalunya en petits volums i preu assequible (*Episodis de la Història*), per una tasca semblant en el terreny del pensament i per algunes edicions col·lectives de gran ambició, en totes les quals ha predominat l'abnegació al servei d'un ideal de catalanitat per sobre de qualsevol consideració comercial».

2. *Més de quaranta anys*

L'Església i l'Estat es publicà en 1963, fa més de quaranta anys. D'aleshores ençà esdeveniments històrics rellevants han marcat les relacions entre ambdós estaments al nostre país i a l'Estat espanyol:

L'Església: En els anys 1962-1965 l'Església catalana (i universal) vivia amb una gran expectació el Concili Vaticà II convocat pel papa Joan XXIII. Els anys posteriors van estar amarats d'esforç i d'il·lusions per aplicar les decisions conciliars. Després d'això, poca cosa més a dir: encara s'estan paint els canvis eclesials i l'Església es va adaptant com pot als constants canvis socials.

L'Estat: Ha estat marcat per la desitjada caiguda del franquisme l'any 1975. Comença una nova època de democràcia a l'Estat espanyol amb la Constitució de 1978. Diferents partits (UCD, PSOE, PP, PSOE) han liderat el nou Estat laic espanyol en diferents períodes legislatius. Queda constitucionalment establert un nou marc de relació amb l'Església catòlica i amb les altres confessions religioses.

El «matrimoni de conveniència» entre Església i Estat en temps del franquisme se substitueix per una «separació legal amb divisió de béns». A partir d'aleshores cadascú ha de fer la seva vida i prendre les seves pròpies decisions. Ara bé, en temes que afectin l'educació i la moral dels «fills» (escola pública o escola privada, classes de religió a l'escola, avortament, divorci, eutanàsia, matrimoni d'homosexuals...) tots dos opinaran. És quan apareixen els desacords, els conflictes i les baralles. Tot plegat en un àmbit de democràcia, de llibertat de consciència i de llibertat d'expressió.

Al nostre país, l'Església catalana i la societat catalana estaven «aparellats» en temps del franquisme. Amb la democràcia no es trencà res. Simplement ja no cal estar aparellats. S'accepta el nou marc legal però continua el respecte mutu i el bon gust de boca pels moments viscuts plegats. Les relacions Església-Estat (Generalitat) a Catalunya són acceptables, potser perquè ambdós se senten llogaters i esperant d'assolir la independència per poder gaudir cadascú del seu propi pis.

Ens els apartats de *L'Església i l'Estat*, Jordi Llimona argumentava amb precaució però amb claredat la inviabilitat d'un Estat confessional i defensava amb vehemència un Estat laic dins una Europa unida. Han passat més de quaranta anys i els seus plantejaments han coincidit amb els plantejaments expressats posteriorment per la Constitució Espanyola (1978), l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (1979), la Constitució Europea (2005), la reforma de l'Estatut (2006).

Bo és advertir que el Jordi Llimona que escriu aquest opuscle està en plena transició. Encara ressonen teologies i terminologies tradicionals i utilitza un vocabulari clàssic per a explicar les seves fresques i agosarades intuïcions. Apareixen també amb claredat i reiterativament les seves opcions fonamentals per Déu, per l'ésser humà i la seva llibertat de consciència (condicionat aquí pels discursos renovadors de Joan XXIII). Comença a despuntar amb nitidesa el desplegament del seu pensament, que anirà arrodonint en obres posteriors.

La significativitat de *L'Església i l'Estat* rau en el moment històric en què foren dites aquestes coses: temps de repressió política, de nacionalcatolicisme i de concordats. Llimona no sols s'afegí al moviment de reforma social i ecle-

sial del moment; ell s'aturà a reflexionar i a escriure. Els seus mots comencen a tenir ja tons profètics.

L'Església i l'Estat no és un treball aïllat. Llimona, acabat de tornar de Roma amb els seus estudis teològics (1959), comença a escriure. La revista *Criterion* recull els seus primers articles: «Aspecte religiós de la nova Europa»;¹ «La llibertat de paraula en l'Església»;² «La llibertat religiosa i les seves implicacions eclesials»;³ «Reflexions crítiques sobre el diàleg entre creients i no-creients».⁴ Uns títols que dibuixen la trajectòria del seu pensament.

3. Any 1963⁵

Posem la data de la publicació de *L'Església i l'Estat* (1963) per a fer una aproximació històrica al context del moment. Esdeveniments significatius dels anys precedents ajudaran a entendre millor les motivacions i pretensions de l'autor. Són anys d'efervescència arreu.

A nivell mundial detallem fets concrets que només són la punta de l'iceberg d'uns anys marcats per la conquesta de l'espai, la guerra freda, la descolonització, les revolucions populars. Es crea la Comunitat Econòmica Europea amb el Tractat de Roma (1957), esclata la revolta al Vietnam (1959), triomfa la revolució cubana liderada per Fidel Castro (1959), vint-i-cinc estats africans s'independentzen (1960-1963), es construeix el mur de Berlín (1961), Iuri Gagarin fa el primer vol orbital (1961), es fa la primera emissió televisiva via satèl·lit (1962), John F. Kennedy és assassinat (1963), neix la cançó de protesta (1963) amb *Blowin' in the wind* (Bob Dylan) i *Whe shall overcome* (Joan Baez).

Al territori espanyol es posen a la venda els models del Seat 600 (1957), símbol de l'acabament d'una economia de postguerra i de l'inici d'una etapa de progrés econòmic. L'any anterior (1956) la televisió havia fet la seva aparició. L'any 1959 es posa en marxa el Plan Español de Estabilización (liberalitzant el comerç interior i exterior, devaluant la moneda, reestructurant sectors en crisi com la mineria del carbó i el tèxtil, reordenant la banca, bloquejant salaris i suprimint hores extres, fomentant l'èxode rural i l'emigració). El Producte Nacional Brut (PNB) dels anys seixanta creix a un ritme del 6,5 % anual. El turisme, les inversions estrangeres i les remeses d'emigrants, amb els seus corresponents fluxos de capital, són els autèntics dinamitzadors d'aquest progrés econòmic, més que el

1. *Criterion* 10 (1961) 69-86.

2. *Criterion* 19 (1963) 11-40.

3. *Criterion* 27 (1965) 7-62.

4. *Criterion* 35 (1968) 53-78.

5. Dades extretes de C. BARRAL (ed.), *Imágenes y recuerdos. 1959-1970. Apocalípticos e integrados*, Barcelona: Las Ediciones del Tiempo, 1980; P. GABRIEL (dir.), *Història de la Cultura Catalana. Resistència cultural i redreçament 1939-1990*, vol. X, Barcelona, 1998.

ben intencionat però mal elaborat Plan de Estabilización i el posterior Plan de Desarrollo (1964). Apareixen signes que el nou rumb econòmic que s'està assolint no pot consolidar-se sense un nou rumb polític. Els nous aires que porten els turistes, els espanyols emigrants i les possibilitats de viatjar, evidencien l'olor de resclosit que es respira al territori. El comunista Grimau és afusellat i els anarquistes Delgado i Granado moren al garrot vil (1963). ETA inicia la seva activitat (1958). El món obrer comença a mobilitzar-se i es crea el sindicat Comissions Obreres (1962) i dos anys després es constitueix a Catalunya. La primavera de 1962 (8 d'abril) comencen les vagues dels miners asturians, que provoquen una solidaritat sense precedents per tot el territori, amb manifestacions d'estudiants, participació de moviments apostòlics de l'Església i una carta adreçada al ministre d'Informació Fraga Iribarne (2 d'octubre de 1963), signada per més de cent intel·lectuals de primera línia, que demanen llibertat d'informació. Aprofitant el Congrés del Moviment Europeu (juny 1962), 118 espanyols, reunits en l'anomenat «Contubernio de Munich», redacten un manifest on formulen les condicions mínimes de democratització d'Espanya per a poder ser admesa pels altres governs europeus del Mercat Comú. De retorn al territori espanyol, els signants havien de decidir al mateix aeroport entre ser exiliats o ser confinats ben lluny dels seus domicilis. L'any 1963 es crea el Tribunal de Orden Público (TOP) per a reprimir les accions polítiques i sindicals que van apareixent.⁶

A Catalunya el director de *La Vanguardia*, Luis de Galisonga, imposat pel nou règim franquista l'any 1939, va interrompre un sermó en català en una església de Barcelona (juny de 1959) cridant: «¡Todos los catalanes son una mierda!» El boicot general contra el diari va provocar la seva destitució. L'anarquista Sabaté és mort pel sometent a Sant Celoni (1960). El mateix any es produeixen els Fets del Palau de la Música Catalana amb la interpretació, per part del públic, de *El cant de la senyera* davant les autoritats franquistes. Arran d'això, homes com Jordi Pujol van ser sotmesos a consell de guerra i condemnats a presó. A Barcelona es creen l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual (1960) i l'associació Òmnium Cultural (1961). Es funda el grup Els Setze Jutges (1961), que obriran el camí a l'anomenada Nova Cançó. Mercè Rodoreda publica *La plaça del Diamant* (1962). Apareix el grup de teatre Els Joglars (1963). Raimon guanya el Festival de la Cançó Mediterrània de 1963 amb *Se'n va anar*. S'inaugura el Museu Picasso de Barcelona (1963).

L'Església catalana està molt activa i compromesa. Els militants dels moviments obrers (JOC i ACO) funden l'editorial Nova Terra (1957). Josep M. Piñol

6. Aquest tribunal jutjà el 22 de febrer de 1969 el P. Jordi Llimona, Mn. Josep Dalmau, Mn. Ricard Pedrals, Mn. Antoni Totosaus, acusats de l'anomenada «manifestació de capellans» (11 de maig de 1966). La sentència fou un any de presó i 10.000 ptes. de multa. Donada la seva condició de sacerdots, posaren en mans de l'ordinari del lloc (en aquell moment el bisbe Modrego) l'execució de la sentència. En el cas del P. Jordi Llimona foren uns dies de reclusió en el convent dels dominics de Cardedeu.

i un grup de persones al voltant de la Llibreria Estai funden l'editorial Estela (1958). Neixen a redós dels monjos de Montserrat *Qüestions de Vida Cristiana* (1958) i *Serra d'Or* (1959). L'abat Escarré fa unes sonades declaracions a *Le Monde* (13 de novembre de 1963) contra el règim franquista. El govern espanyol el desterra i l'abat esdevé un símbol de la resistència catalana contra el franquisme. Els caputxins reediten la revista de pensament *Criterion* (1959), que la revolta de 1936 havia aturat. Els bisbats de Girona, Vic i Solsona publiquen *Cavall Fort* (1961). Prèviament ja havien fet aparició les revistes *L'Infantil* (1951) i *El Ciervo* (1951). Els jesuïtes publiquen en castellà *Selecciones de Teología* (1962) resumint articles teològics internacionals. L'Església de base començava a donar aixopluc a moviments més o menys clandestins i la jerarquia catalana donava mostres d'entendre alguns dels problemes. Per sota de l'oficialitat començaven a bellugar-se grups de capellans i frares influïts pel catolicisme francès.⁷ El tarannà del nou papa Joan XXIII (1958) i les seves encícliques *Mater et Magistra* (1961) i *Pacem in Terris* (1963) engrescaren els catòlics catalans. Però sobretot la convocatòria d'un concili ecumènic fou rebuda amb entusiasme per tota la societat catalana. El Hogar del Libro publicà *Vida del Concili* (3.000 exemplars), el Casal de Montserrat, *Concili, avui*. Josep Perarnau publicà a l'editorial Estela tots els documents conciliaris. Apareixia a la mateixa editorial la col·lecció «Vaticà II». A Nova Terra aparegué *Temps de Concili*, a Edicions 62 Blanquerna, a Península *Compromiso cristiano* (en castellà).⁸

II. COMENTARIS SOBRE L'ESGLÉSIA I L'ESTAT

1. Introducció (pp. 5-12)

Els primers mots de Jordi Llimona són per a dir que les relacions de l'Església i l'Estat són un problema i que es poden plantejar a nivell teòric («essencial o de principis», diu ell) i a nivell pràctic («existencial i de fet»). Comença per la teoria definint el que seria un estat hipotètic de «natura pura» sense cap intervenció divina, sense religió i, per tant, sense Església (p. 5). En aquest cas és l'home mateix que en societat (l'Estat) podria arribar a conèixer el Ser Suprem i estructurar el seu culte públic. Conclou que aquest estat de natura pura no es dona en la realitat històrica, car Déu positivament s'ha manifestat instituint una societat religiosa i un culte amb el qual adorar-lo. Això implica que són el mateix Déu i la societat instituïda per ell els qui han de tenir cura d'aquest culte, i no pas l'individu o l'Estat. La redempció arrodoneix la

7. J. BADA, *Història del cristianisme a Catalunya*, Biblioteca d'Història de Catalunya 5, Vic, 2003, p. 242.

8. BADA, *Història del cristianisme a Catalunya*, 243.

voluntat humana i de l'Estat de lligar-se a Déu donant-li un culte i practicant la veritable religió, aquella que és objectivament reconeguda a la llum dels criteris de credibilitat (p. 6).

Amb aquests arguments marcadament teistes, Llimona comença la seva reflexió sobre la societat. Sense anomenar l'Església, l'està proposant com a instrument de la veritable religió i cita sant Pau (1Co 15,28) per a afirmar que el Crist serà l'aglutinant de totes les realitats existents amb Déu, recalcant que això sols s'esdevindrà a la fi dels temps. Fa seva la concepció evolutiva de l'univers de Teilhard de Chardin per a proposar el que serà la tesi de fons de l'escrit: «no pot haver-hi contradicció entre l'home civil i l'home religiós, entre l'Estat i l'Església. Existeixen, d'on s'entrellacen» (pp. 6-7). Les argumentacions que anirà fent tindran com a punt de partença i com a punt d'arribada aquest principi.

Diu que la *conquesta sobrenatural* és la tasca més important del ser humà, la més noble i gran, a la qual les altres tasques humanes estaran supeditades. Tal conquesta es farà sempre des de la llibertat, condició essencial per a recer-car i trobar el que ell anomena de nou la veritable religió, per a ell, la cristiana, car parla d'un Déu U i Tri (p. 7). El *principi llibertat* per a cercar Déu i per a manifestar l'acte de fe l'uneix a la situació social i política que més faciliti això. Afirmar que la llibertat esdevé el pont que uneix la teoria i la pràctica quan tractem les relacions de l'Església i l'Estat (p. 8).

Comença a fer quelcom que serà una constant en aquest treball: relativitzar i qüestionar la confessionalitat de l'Estat malgrat que sigui totalment catòlic (sense explicitar-ho, es refereix a Espanya). I dóna arguments: primer, perquè mai no ha estat totalment catòlic; segon, per les desavinences i mútues ingerències que hi ha hagut; tercer, perquè anul·la el principi de llibertat religiosa; quart, pel bé comú a què està obligat l'Estat on conviuen persones de diferents idees i creences (pp. 8-9).

Fa un breu repàs ideològic i històric de les sovint tenses relacions entre ambdós estaments que van des del clericalisme al laïcisme (pp. 9-11). Es lamenta de la negació dels valors religiosos de les teories atees i comunistes del moment atribuint-ho a l'oblit del valor *home*. Explica que avui l'home s'ha independitzat de Déu i que la societat s'ha independitzat de l'Església (pp. 11-12). Convida el món catòlic, en part culpable, a allargar la mà per a trobar una entesa que afirmi l'home sense anar en contra de Déu i que afirmi l'Estat sense anar en contra de l'Església (p. 12). Clou la introducció lloant els estats pluri-confessionals, com els Estats Units d'Amèrica del Nord.

2. Menes de relació entre l'Església i l'Estat (pp. 13-21)

Jordi Llimona ens parla de tres formes de relacions: l'Estat laic, l'Estat teístic, i l'Estat confessional, cadascuna amb diferents modulacions:

a) *L'Estat laic* no nega ni afirma els valors transcendents; simplement en prescindeix. La separació és total entre l'Estat i qualsevol forma de societat religiosa. Aquesta opció pot prendre postures extremes (Estat ateu) que neguen tot valor religiós i tota confessió religiosa, essent fins i tot perseguits. Posa l'exemple de l'URSS i Xina. Altres postures poden qualificar-se d'anticlericals, que sense negar Déu ni els valors religiosos s'oposen a tota forma concreta de societat religiosa. És un fenomen típic de nacions catòliques llatines que vivien prèviament en un Estat confessional. Una tercera postura és una modalitat oberta, tolerant i respectuosa amb el fet religiós i les societats religioses, ja sigui de fet, o de dret (pp. 13-14).

b) *La forma teística d'Estat* o relativament laica és aquella en què es reconeixen els drets de Déu però es dona una plena separació entre l'Estat i qualsevol societat religiosa. En aquests estats la Constitució es promulga en nom de Déu. Com en l'Estat laic tolerant, l'acceptació de la religió pot ser de fet o de dret. Aquesta forma teística és la que més afavoreix la vida religiosa dels ciutadans (p. 14).

c) *L'Estat confessional* professa una religió determinada i s'hi vincula, esdevenint subjecte de drets i de deures envers ella. Cita Espanya, Itàlia, Grècia, Anglaterra, Suècia, Aràbia Saudita, Paquistán. Tal tipus d'Estat pot prendre modulacions extremes, teocràtiques, clericals i intolerants, on l'Estat està subjecte a la potestat religiosa. Una altra modalitat és la de l'Estat confessional tancat, que rebutja tota altra forma de religió. Una tercera és la de l'Estat confessional obert i tolerant, que permet i reconeix l'existència d'altres religions (pp. 14-16).

Fetes les divisions, Llimona fa les valoracions. Rebutja les formes extremes tant de l'Estat laic com de l'Estat confessional perquè neguen una evidència: que hi ha persones religioses, persones de distintes religions i persones que no en tenen cap. Dit això, dedica la resta de l'apartat a qüestionar l'Estat confessional amb arguments ben matisats: un proteccionisme estatal que ofega i acaba matant, es passa de proteccionisme a patronatge, estancament i aburgessament religiós, pèrdua d'espontaneïtat vital religiosa, no reconeixement de ciutadans aconfessionals, aparició d'un tipus de cristià integrista i exclouent, el clericalisme. Arrodoneix les argumentacions donant la raó a Aranguren quan diu que mai Espanya no va ser tan catòlica com durant la República i durant la guerra (pp. 16-18). Dona per superat l'Estat confessional afirmant que caminem vers unes relacions entre l'Església i l'Estat molt distintes de les viscudes fins al moment (p. 19). Clou l'apartat dient que l'Estat laic tolerant, tot i córrer el risc de tornar-se antireligiós, és una opció millor que l'Estat confessional tolerant. Afirma que val més ser una Església perseguida però lliure, sense compromisos terrenals, que una Església respectada i protegida però esclava (p. 20). Tanmateix, Llimona opta, en la pràctica, per una forma teística d'Estat, que, juntament amb la d'Estat laic tolerant, són per a ell les més adequades al moment històric present (p. 21).

En un article posterior⁹ fa un repàs dels criteris dels darrers papes en aquesta matèria. Diu que Gregori XVI i Pius IX defensaven l'estructura d'Estat confessional. Lleó XIII fa un pas i distingeix l'Església com a comunitat espiritual i l'Estat com a comunitat temporal i parla d'ambdós com a societats perfectes i independents l'una de l'altra i amb finalitats distintes (aquestes puntualitzacions de Lleó XIII són també utilitzades per Llimona en aquest treball). Diu de Lleó XIII que, tot i acceptar la nova situació creada per la Revolució Francesa, no l'acabà de pair, i que Pius XII segueix la idea que l'Estat confessional era la manera perfecta d'estructurar la societat civil. Amb Joan XXIII, afirma exultant, l'Església dóna un tomb definitiu en la cursa històrica.¹⁰

Llimona va descosint amb delicadesa però amb convicció el teixit d'un Estat confessional deu anys després que a Espanya se signés un concordat entre l'Església catòlica i el govern franquista (27 d'octubre de 1953). En els seus dos primers articles convertia l'Església catòlica en «Església d'Estat» i proclamava que, essent l'única religió de la nació espanyola, fruitaria de tots els drets i prerrogatives de conformitat amb la llei divina i el dret canònic i podria desenvolupar lliurement la seva acció. Els privilegis que s'obtenien tenien la seva contrapartida a favor de l'Estat: el nomenament de bisbes residencials i coadjutors amb dret a successió, la revisió de les circumscripcions eclesiaístiques, la conformitat per a crear noves parròquies, el control de les activitats eclesials no apostòliques, el dret a tenir accés als llocs sagrats sense permís de l'ordinari en cas de «necessitat urgent». El monument simbòlic d'aquesta aliança va ser l'edificació del Valle de los Caídos, inaugurat l'1 d'abril de 1959. En aquell moment el concordat es considerava el model perfecte de relacions entre l'Església catòlica i l'Estat.¹¹

3. *Església i Estat: societats perfectes i independents* (pp. 23-27)

Jordi Llimona inicia aquest apartat explicant que vol establir uns principis previs «perfectes i acceptables» (p. 23) que es concreten a considerar ambdós estaments societats perfectes i, com a conseqüència, independents l'una de l'altra.

Comença reflexionant sobre l'Estat i la seva raó de ser, que té l'home com a punt de partença: l'home és l'element bàsic de tota societat, el qual, per naturalesa, és un ésser social. Amb el vincle de l'amor i de la generació formarà la societat familiar. Amb el vincle de la llengua, els costums, la idiosincràsia i la cultura formarà la societat nacional. Amb el vincle jurídic autoritatiu cons-

9. J. LLIMONA, «La llibertat religiosa i les seves implicacions eclesials», *Criterion* 27 (1965) 7-62.

10. LLIMONA, «La llibertat religiosa i les seves implicacions eclesials», 22-25.

11. BADA, *Història del cristianisme a Catalunya*, 239-240.

tituirà la societat política o estatal. Amb el vincle d'unes creences transcendents constituirà la societat religiosa.

Aquestes quatre societats les qualifica de «naturals i cadascuna perfecta en el seu ordre» (p. 24). Centrant-se en l'Estat, definit ja com a societat natural i perfecta, ens explica diferents models estatals:

- a) pot coincidir amb una sola nació (cas de Portugal i Holanda);
- b) pot estar fraccionat en diversos Estats (Alemanya);
- c) pot aglutinar diverses nacions (URSS, Regne Unit, França).

Aprofita l'avinentesa per a dir-hi la seva: «L'ideal fóra que cada Nació tingués un Estat corresponent, i cada grup de nacions afins s'integrés en un Estat supranacional (Europa, per exemple)» (p. 24).

El següent pas és concretar la finalitat de l'Estat («servir la comunitat i el bé comú dels homes») i la seva raó de ser («l'Estat posseeix l'autoritat en tant que li és donada pels homes pel lliure pacte humà»). Per això afirma que l'Estat concebut com a fi suprem és una idolatria estatal (p. 24). Amb aquestes afirmacions deixa sense fonament tant el govern franquista com els governs comunistes (p. 24). Defineix l'Estat com l'últim grau del desenvolupament de la societat humana; per tant, posseeix l'autoritat suprema en l'ordre de les coses temporals. Conclou dient que l'Estat és una societat perfecta en l'ordre temporal, i si perfecta, plenament independent en aquest ordre temporal (p. 25).

Toca el torn a l'Església, que, segons Llimona, és més perfecta encara que l'Estat perquè la seva constitució i la seva finalitat pertanyen al terreny espiritual i sobrenatural. Hereu encara d'eclesiologies tradicionals, afirma que l'Església és el mitjà ordinari de salvació per a tot home que ve a aquest món. Segueix el seu discurs —que desconcertarà els seus més acèrrims acusadors d'heterodòxia— dient que l'Església és portadora de la revelació, que té el do de la infal·libilitat, que li han estat donats els sagraments com a continuació moral de la Humanitat de Crist salvadora del gènere humà (p. 26). Són arguments que el porten a dir que l'Església té una autoritat pròpia donada per Crist; que li cal una jurisdicció pròpia; que té una finalitat pròpia de caire espiritual; que té uns mitjans propis, que són la revelació i els sagraments. Per tot això l'Església és una societat perfecta en l'ordre espiritual, i plenament independent en aquest ordre espiritual (p. 26).

4. *Autoritat de l'Església i l'Estat en matèries afins* (pp. 29-40)

Jordi Llimona entra de ple en la casuística dels principis previs establerts en l'apartat anterior: que Església i Estat són societats perfectes i independents, i que, com a tals, es deuen acceptació i respecte mutu, i on el contacte i l'entrelaçament són un fet (p. 29).

Comença dient que l'autoritat de l'Estat està limitada pels drets de l'home, pels drets de la família, pels drets de les societats nacionals, i finalment pels

drets de la religió. Els actes més íntims de l'home són propis d'ell, i, conseqüentment, la naturalesa de l'acte religiós exclou la intervenció estatal (p. 31). L'autoritat de l'Estat en matèria religiosa consistirà a no entorpir la pràctica religiosa dels ciutadans i donar facilitats perquè cada ciutadà pugui realitzar lliurement i competentment el seu acte religiós segons la pròpia consciència. Ho aprofita per a dir que l'expressada llibertat de consciència reclama una llibertat de cultes, quelcom encara prohibit a Espanya en aquelles dates.

La posterior declaració del Concili Vaticà II sobre la llibertat religiosa (1965) i la pressió de molts estats a concedir llibertat de culte a les esglésies no catòliques d'Espanya provocà la modificació del *Fuero de los españoles* (1967). L'article sisè mantenia l'afirmació de ser un Estat confessional però acceptava la llibertat religiosa, assumia la protecció d'aquesta llibertat i es comprometia a garantir-la amb la legislació apropiada. Per tant, es permetia expressar lliurement les idees i associar-se lliurement, tot i mantenir altres disposicions que discriminaven de fet els membres d'altres esglésies o religions¹².

Llimona apunta altres competències de l'Estat en matèria religiosa, com l'ensenyament de la religió en les escoles tant públiques com privades, i insisteix en el respecte pels ciutadans que professen una religió diferent de la de l'Estat (p. 32).

Referint-se a l'autoritat de l'Església, tot i la seva condició de societat espiritual o sobrenatural, la seva jurisdicció es prolonga en el camp natural, metafísic i moral. Cita sant Tomàs per concloure que el poder secular està subordinat al poder espiritual en assumptes que miren la salvació de les ànimes; però en matèries que pertanyen més aviat al bé comú civil, una persona està obligada a obeir el poder secular abans que el poder espiritual (p. 34).

Amb l'argument que l'Església és superior a l'Estat perquè els seus fins («salvació eterna de les ànimes») són superiors als de l'Estat («bé comú temporal dels homes»), Llimona afirma el dret d'intervenció de l'Església en el tema dels principis morals. Aquesta és, segons ell, l'única potestat que l'Església té sobre l'Estat. Reconeix la delicadesa del tema, però no deixa d'afirmar la infal·libilitat eclesial en els seus judicis respecte a la «fal·libilitat» estatal. Afirmar que la vida moral és una i única, vàlida tant en el camp natural com en el sobrenatural, tant en el camp públic com en el privat (p. 35). Per això l'Església es pronuncia per raó de la seva autoritat en aquests afers. Però, segons ell, aquesta potestat moral de l'Església damunt l'Estat no li dona cap jurisdicció en el camp temporal o polític. Això sols correspon a l'Estat. L'Església s'adreça a l'home en quant home, a la seva consciència responsable respecte a un ordre moral (p. 36). Per això l'Església no s'adreça únicament als catòlics, sinó a tothom (p. 37). Però excedir-se en aquests límits i voler, en nom de l'autoritat

12. BADA, *Història del cristianisme a Catalunya*, 250.

religiosa, exercir un control o una influència en el camp polític, ens diu que és caure en el *clericalisme* (p. 37).

Explica que els problemes vénen quan s'aborden el que anomena *matèries mixtes*, com el matrimoni, l'ensenyament, els enterraments..., on la dimensió temporal és inseparable de la dimensió espiritual. Llimona ho soluciona ràpidament: «que l'Església es limiti exclusivament a la realitat espiritual de la matèria mixta i que l'Estat es limiti exclusivament a la realitat temporal de la matèria mixta». Ho remata dient que l'ambició no és una virtut evangèlica ni una virtut cívica (p. 39).

Clou l'apartat fent al·lusió a la necessitat de béns materials que té l'Església per a portar a terme la seva missió sobrenatural. Ho defineix com la temporalitat de la societat eclesial, on s'esdevé una autèntica col·lisió de drets. Per principi els béns de l'Església han d'estar subjectes als drets dels Estats. Però tot-hom, i també l'Església, té dret a la propietat d'aquells béns que li són necessaris. Uns béns que estan subjectes a unes lleis que l'Estat imposa amb vista al bé comú (pp. 39-40).

5. Justificació de l'Estat laic (pp. 41-58)

La justificació de l'Estat laic és la raó de ser de tot aquest estudi, el mateix autor ens ho diu (p. 41). En els apartats anteriors ens preparava i ens reconduïa vers el que aquí ens dirà. Quan ens parla d'Estat laic, Jordi Llimona es refereix a l'Estat laic tolerant, incloent-hi també l'Estat teístic, que veu com el millor i més digne de justificació.

Abans d'entrar en matèria, l'autor ens sorprèn novament amb declaracions que desconcertaran tant els seus detractors com els seus seguidors: «en l'ordre dels principis últims l'Estat deu professar la veritable religió i practicar un règim d'unió amb la societat religiosa veritable, o sigui amb l'Església» (p. 41). Aquest és l'ideal proposat per ell i vers el qual ha d'encaminar-se la realitat temporal: la unió ideal de l'Església i l'Estat. La realitat actual la defineix no com a contradictòria sinó com una «manca de sincronització» i, amb una mirada vers l'Horitzó final de l'home, diu que estem «fent-nos» i caminant vers formes cada vegada més perfectes (p. 42), fins a arribar a ser una sola societat: la del gran convit a la casa del Pare. Per a evitar reivindicacions de l'Estat confessional, diu que la seva dificultat rau a voler fer present el que està reservat a un món futur (p. 43).

Fets aquests aclariments i insistint que no hi ha divorci entre realitat i ideal, veu la laïcitat de l'Estat no com un ideal, però sí com la millor forma de relació entre l'Església i l'Estat ateses les circumstàncies històriques de secularització. Tal opció ens diu que implica bàsicament: la no confessionalitat de l'Estat, que cap societat religiosa no gaudeixi de privilegis jurídics per damunt d'altres, una llibertat religiosa i una llibertat de culte total (p. 44).

a) *Justificació civil*

L'Estat, diu Jordi Llimona, ha de tenir present la diversitat d'idees dels seus ciutadans: apostasia de gran part del poble, un marxisme puixant, partits polítics laics o anticlericals, diversitat de creences religioses, etc. Aquesta diversitat anirà en augment mercès a la tendència que ell anomena «actual» de la formació de grans grups estatals. No oblidem que aquestes apreciacions devien estar influenciades, entre altres, pel Tractat de Roma (1957), pel triomf de la revolució cubana (1959) i per la petició espanyola d'entrar en el Mercat Comú Europeu (1962). Els seus desitjos de formar part del bloc europeu li fan dir: «és millor que les Nacions comencin ja, estant soles, a estructurar-se en vistes a aquestes agrupacions» (p. 46). Ens diu que, davant la diversitat d'idees, la laïcitat de l'Estat és l'única solució possible de fet i de dret. Per a ell, els ciutadans tenen dret al respecte de la seva consciència i de la seva llibertat (p. 46).

b) *Justificació religiosa*

«Trobem més arguments per justificar-lo religiosament que civilment», ens diu l'autor (p. 47). La tolerància és el primer d'aquests arguments. Parla de la necessitat d'una tolerància religiosa, tolerància que l'Església accepta en el camp dels fets, amb vista al bé comú. No deixa de fer els seus comentaris tradicionalistes dient que l'Església mira com a ideal la unitat del poble en la veritable religió i la unanimitat d'acció entre ella i l'Estat. Però com que els esdeveniments van vers la pluralitat religiosa, cal una tolerància eclesial. Cita Pius XII acceptant per a una comunitat pluralística la tolerància de diverses confessions religioses i de diverses idees distintes de la veritat cristiana (p. 48). Es tracta, puntualitza Llimona, d'una tolerància en l'ordre dels fets. Els principis romanen intactes (p. 49). Cal, amb vista al bé comú general, acceptar que vivim en una societat pluralística.

Tot seguit ens apunta els principis que poden justificar la laïcitat de l'Estat i si tenen prou força per a bandejar els que exigien una confessionalitat estatal:

L'afirmació dels drets dels altres. Respectar aquests drets és una de les bases de la convivència i de l'existir social. Entre aquests drets hi ha els drets religiosos, la llibertat de culte, rebre un ensenyament conforme a les pròpies creences (p. 50).

La llibertat de consciència. Cadascú és responsable d'allò que creu. Entrem aquí en la intimitat de l'home i en les pregoneses de les seves relacions amb Déu (p. 51). Església i Estat tenen l'obligació de respectar la llibertat de consciència com a dret personal que és. Torna a fer un apunt desconcertant dient que la llibertat de consciència és també un mitjà per a arribar a atènyer la *veritable religió*. Afirmar que l'Estat laic tolerant deixa l'individu amb tota llibertat

davant Déu i davant l'Església. Això sol ja el justifica. L'Estat laic afavoreix la fe, no la fe oficial, sinó la fe conscient de cada individu (p. 52).

La llibertat. Un Estat laic, segons ell, afavoreix la llibertat de l'Església: fa més lliures els homes de l'Església enfront de l'Estat i fa més lliure l'Església de les ingerències de l'Estat. Tampoc l'Església no troba una estructura que li faciliti cobejar el poder terrenal (p. 54). S'esplaia dient que espera que el Concili deslliuri l'Església de la prepotència, heretada de Roma, i de l'aliança amb el poder temporal, herència medieval (p. 54).

Sense dir cap nom (però pensant en Espanya) descriu la problemàtica d'un Estat confessional que té la seva política partidista i de la qual l'Església es veu afectada. Als ulls de molts les deficiències de l'Estat passaran a ser les deficiències de l'Església, i la simbiosi que és fruit de la convivència acaba provocant un Estat clerical o una Església amb defectes polítics (p. 55). Diu que la llibertat de l'home d'accedir a l'Església pot ser disminuïda o eliminada si està lligada, de dret o de fet, a uns poders temporals adversos a ell, a la seva manera de pensar. En resum, diu que, en un règim de separació, el qui és religiós ho és per motius verament religiosos i així no es bastardeja la religió. Defensa la puresa de l'acte de fe, la religiositat interna, davant l'esplendor de les institucions, de les superestructures, sempre accidentals, externes i canvia- bles (p. 56).

Un darrer apunt que clou l'apartat és la salvaguarda de la llibertat de l'acte de fe. L'acte de fe, per a ell, és quelcom lliure, i perquè és lliure és salvífic. Déu no sols respecta aquesta llibertat sinó que la promou. Tot i necessitar la gràcia, l'acte de fe roman lliure. Aquesta llibertat de l'acte de fe és fruit de la no-evidència del fet de la revelació. D'on la necessitat d'una situació social i política que permeti de valorar la fe lliurement. No pot haver-hi coacció o pressió física, psicològica o moral per part de cap altre home o organisme, civil o religiós, perquè un home emeti un acte de fe (p. 57).

6. *Cloenda* (pp. 59-61)

La cloenda del llibre és breu. Ja ha estat tot dit. Tan sols cal reblar el clau un cop més. Jordi Llimona vol acabar de convèncer el lector a favor d'un Estat laic i contra un Estat confessional. Per això diu que «la propugnació d'un Estat laic i d'una llibertat religiosa no atempta contra l'ideal i els principis cristians». Seguint el cardenal Lercaro, diu que tal llibertat religiosa pot promoure la salvaguarda de la llibertat de l'acte de fe. Aquesta situació farà que l'Església sigui més Església esdevenint «més pura, més espiritual, més evangèlica» (p. 59).

Llimona proposa clarament la fi de l'era constantiniana i reclama, no una Església establerta, situada, oficial, protegida i privilegiada, sinó una Església dinàmica, en continua missió, lliure de compromisos terrenals, vital i evangèli-

ca, respectuosa i encarnada en els valors personals de cada home, i en els valors col·lectius de cada poble (p. 60).

Uns darrers mots a favor de la pau (sens dubte influenciat per l'encíclica *Pacem in Terris* acabada de publicar) entre Església i Estat. Una pau que implica solucionar definitivament la situació de la societat religiosa en el marc de la societat civil. Llimona hi afegeix una nota a darrera hora (n. 24) fent referència a la carta pastoral dels bisbes de Tanganika, *Problemes que planteja una societat pluralística*,¹³ que per a ell són una confirmació de les idees que expressa en aquest treball. El darrer paràgraf d'aquest apartat l'extreu d'allí: «El respecte comú en l'afirmació intrínseca de cada una de les societats portarà a una nova època en la història de l'Església i en la història de les relacions d'ella i l'Estat» (p. 61).

Aquesta nova època de què parla Llimona començà a Espanya en el decenni següent amb l'arribada de la democràcia. La Constitució Espanyola (1978) inclou dins els «Drets Fonamentals i les Llibertats Públiques» (Secció 1a) la llibertat religiosa i de culte i proclama la no confessionalitat de l'Estat. Així ho expressa l'article 16:

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, quan siguin manifestats, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.

2. Ningú no podrà ser obligat a declarar quant a la seva ideologia, religió o creences.

3. Cap confessió no tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les altres confessions.

L'article 27.3 garanteix el dret de rebre educació religiosa segons les pròpies conviccions:

3. Els poders públics garanteixen el dret que assisteix els pares perquè els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

Un any després (1979), l'Estatut d'Autonomia de Catalunya no fa cap especificació de tema religiós: els principis constitucionals són prou clars. En el Preàmbul parla d'afirmació i respecte dels drets fonamentals i de les llibertats públiques:

Preàmbul. El poble català proclama com a valors superiors de la seva vida col·lectiva la llibertat, la justícia i la igualtat, i manifesta la seva voluntat d'avançar per una via de progrés que assegurí una qualitat de vida digna per a tots els qui viuen, resideixen i treballen a Catalunya. La llibertat col·lectiva de Catalunya troba en les institucions de la

13. Llimona cita la revista *Ecclesia* 9-12-1961.

Generalitat el lligam amb una història d'afirmació i respecte dels drets fonamentals i de les llibertats públiques de la persona i dels pobles; història que els homes i dones de Catalunya volen prosseguir per tal de fer possible la construcció d'una societat democràtica avançada.

La Llei Orgànica 7/1980 de Llibertat religiosa (BOE 24 de juliol) recull, concreta i amplia el que diu la Constitució:

Article primer

1. L'Estat garanteix el dret fonamental a la llibertat religiosa i de culte, reconeguda en la Constitució, d'acord amb el que és previngut en la present Llei Orgànica.

2. Les creences religioses no constituïran motiu de desigualtat o discriminació davant la Llei. No es podran al·legar motius religiosos per a impedir a ningú l'exercici de qualsevol treball o activitat o executar càrrecs o funcions públics.

3. Cap confessió no tindrà caràcter estatal.

Per últim, la reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (2006) especifica les relacions del govern català amb les entitats religioses (art. 161):

Article 161. Relacions amb les entitats religioses

1. Correspon a la Generalitat la competència exclusiva en matèria d'entitats religioses que portin a terme la seva activitat a Catalunya, que inclou, en tot cas, la regulació i l'establiment de mecanismes de col·laboració i cooperació per a l'exercici de les seves activitats en l'àmbit de les competències de la Generalitat.

2. Correspon a la Generalitat la competència executiva en matèria relativa a la llibertat religiosa. Aquesta competència en tot cas inclou:

a) Participar en la gestió del registre estatal d'entitats religioses en relació a les esglésies, confessions i comunitats religioses que portin a terme la seva activitat a Catalunya en els termes que determinin les lleis.

b) L'establiment d'acords i convenis de col·laboració i cooperació amb les esglésies, les confessions i les comunitats religioses inscrites en el Registre d'Entitats Religioses estatal en l'àmbit de competències de la Generalitat.

c) La promoció, el desenvolupament i l'execució en l'àmbit de les competències de la Generalitat dels acords i els convenis signats entre l'Estat i les esglésies, confessions i comunitats religioses inscrites en el Registre estatal d'Entitats Religioses.

3. La Generalitat col·labora amb els òrgans d'àmbit estatal que tinguin atribuïdes funcions en matèria d'entitats religioses.

7. Apèndix

a) Qüestions particulars

Ensenyament de la religió. Jordi Llimona diu que caldria, esguardant la pau i la convivència humana, que fos obligatori l'ensenyament de *principis* en les

escoles, instituts i universitats, perquè tant un creient com un no creient han d'estar guiats per uns principis religiosos, ètics, socials o polítics (p. 65).

Elecció de bisbes. Llimona parla clar. Diu que no ha de dependre de l'Estat (com així era en aquell moment), ni tampoc exclusivament de l'alta jerarquia eclesiàstica. Proposa que es podria presentar una terna d'elecció al Sant Pare, però no feta per l'Estat sinó per un cos electoral *ad hoc* integrat per catòlics del bisbat en qüestió. En cada terna diu que seria convenient la presència d'un religiós (p. 66).

Economia. Diu que els edificis eclesiàstics i religiosos en general haurien d'estar exempts de contribució com els centres d'ensenyament, clínics, culturals, socials, d'investigació, sota el títol de «centres d'ensenyament moral». Per contrapartida, hauria d'acceptar un límit en la possessió de rendes a fi d'evitar acumulació de béns (p. 67).

b) Estructuració religiosa de la nova Europa

Jordi Llimona no amaga el desig que la religió tingui el seu espai en les noves estructures europees (Mercat Comú Europeu). No accepta un règim de cristiandat ni tampoc una Europa antireligiosa. Diu que Europa serà religiosa o no segons que els homes que la integrin ho siguin o no. I especifica que els homes que l'estan estructurant són en la seva majoria religiosos i en la quasi totalitat respectuosos (p. 69). Dit això proposa els mateixos patrons teístics o laics tolerants per a l'estructura de la nova societat civil europea, que no serà ni confessional ni antireligiosa i que ha d'acollir homes no religiosos, homes religiosos i diferents confessions religioses. La religió, diu, ha de tenir el seu espai *de fet*, no una religió oficial, sinó una *religió personal*, però amb tots els drets que això comporta individualment i col·lectivament.

La Constitució Europea (2005), que Llimona no ha pogut llegir, expressa els mateixos criteris quan parla de «Llibertat de pensament, de consciència i de religió» (Article II-70).

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió.

Aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de conviccions, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions individualment o col·lectivament, en públic o en privat, a través del culte, l'ensenyament, les pràctiques i l'observança dels ritus.

c) El problema religiós a Espanya

Abans d'entrar en matèria, l'autor ho aprofita per a dir que són tres els problemes fonamentals a Espanya: el social, el de les nacionalitats i el religiós,

i que es redueixen a un: el de la convivència. Afirmar que durant segles la religió ha dirigit la vida espanyola provocant apassionades defenses i apassionats atacs (p. 71). Tot plegat ha donat, diu ell, una religiositat intolerant i integrista, reaccionària i tancada, enemiga rígida de tota transacció raonable. El resultat d'això és el clericalisme, i la seva conseqüència és l'anticlericalisme. La mútua intolerància ha portat tant a cremar heretges com a cremar esglésies; uns ho fan amb ciris beneïts i altres amb teies vermelles.

Exposades aquestes postures extremes, l'autor va fent matisacions i constata tant un catolicisme com un acatolicisme tolerants i oberts (p. 72). Clou el treball insistint un cop més que una forma teística d'Estat o bé laica tolerant «és una solució i una necessitat per a Espanya» (p. 73).

III. CONCLUSIONS

1. *Constatacions*

Una eclesiologia «clara i distinta». Llimona ens sorprèn amb unes formulacions eclesials molt «clares», que no lliguen amb el tòpic d'home heterodox que se li atribueix. Parla de l'Església com a veritable religió, com a portadora de la revelació, que té el do de la infal·libilitat, que és mitjà ordinari de salvació, que és superior a l'Estat, que la seva finalitat és la salvació de les ànimes, que la via ordinària d'accés a l'Església és a través de la fe, el baptisme i l'obediència a la jerarquia... Cal dir que tals formulacions sonen forçades i estan extretes, la majoria, de l'encíclica de Lleó XIII *Immortale Dei* (1 de novembre de 1885), que tracta sobre la Constitució Cristiana dels Estats. El Llimona d'aquesta època encara és hereu de definicions i mentalitats pre-conciliars, que amb els anys anirà matisant. La seva pretensió amb aquestes formulacions no és fer apologia de l'Església, sinó reivindicar-ne la independència. L'Església és una societat «distinta» de l'Estat. Per a ell el clericalisme i l'Estat confessional barregen, confonen i «bastarden» (p. 56) els principis espirituals i sobrenaturals que té l'Església.

Una teologia respectuosa i integradora. Si les afirmacions eclesiològiques són com llores que volen aixafar el peu de l'Estat confessional franquista, les digressions teològiques són un gaudi personal. Hereu d'esquemes tomistes, l'autor frueix descabdellant i cabdellant els temes. Les tesis evolutives de Teilhard de Chardin li són el punt de mira amb el qual observa i analitza les relacions Església-Estat (pp. 6-7; 42-43). Això el porta a un optimisme existencial i escatològic que li permet de fer una reflexió teològica serena i tolerant, gens agressiva, integradora de tothom i dialogant amb tothom, respectuosa de la pluralitat i de la llibertat.

Expectació conciliar. Al seu optimisme teològic cal afegir-hi una gran expectació pel Concili Vaticà II que s'està celebrant quan escriu aquest treball.

Segueix les declaracions del nou papa i en llegeix atentament les encícliques. Els seus arguments sobre la llibertat de consciència i la llibertat religiosa els extreu de *Pacem in Terris* (núm. 12) i de l'Esquema conciliar de la llibertat religiosa¹⁴. L'Església està en plena ebullició i es respira un ambient de canvi amb moltes repercussions socials, especialment l'emancipació eclesial de l'Estat. Això és el que Llimona espera (pp. 54, 59, 61, 70).

Anhels europeistes. No els pot dissimular. Refereix la formació de grans grups estatals (p. 24) com a «tendència actual» (al·ludeix evidentment al nou i flamant Mercat Comú Europeu), «tendència que augmentarà» (p. 45). Diu que cal anar preparant-se per a això (p. 46). Dedicar un apartat a plantejar l'estructuració religiosa de la nova Europa (pp. 69-70). Dos anys abans d'aquest treball escrivia un article vibrant i inspirat sobre aquesta qüestió¹⁵ on expressava amb vehemència el seu europeisme: «Europa és l'afirmació de l'home, de l'home integral, personal, lliure i conscient. Altres pobles han produït vassalls, nosaltres ciutadans.»¹⁶ La situació de la religió la resumeix amb lucidesa: «L'Església i totes les confessions religioses no viuran certament de renda en les noves estructures civils, situades oficialment en una estabilitat beatífica, sinó que hauran de treballar per guanyar-se el pa de cada dia, no el pa material, econòmic, sinó el pa espiritual de la vivència religiosa.»¹⁷ Clou aquest article unint els discursos de Joan XXIII amb aquestes noves perspectives europees: «Això donarà peu, indirectament, a una nova forma històrica en la vida de l'Església, una forma dinàmica, plena de comprensió i de caritat per als altres, afermada totalment i única en els valors interns de la mateixa Santa Església, tal com ho indica Joan XXIII.»¹⁸

2. Preguntes a Jordi Llimona

La veritable religió. Utilitzes 6 vegades l'expressió *veritable religió* (pp. 6 (2x), 7, 41, 48, 52), que extreus de Lleó XIII en la seva encíclica *Immortale Dei*, on diu que l'única religió veritable és la que Jesucrist en persona instituí, confiant-la a la seva Església (núm. 13). Tu sembla que li donis el mateix sentit. Què pretenies utilitzant aquesta expressió? Per què la utilitzes només al principi i cap al final quan justifiques l'Estat laic?

Encíclica Immortale Dei (Lleó XIII). Constato que el concepte *veritable religió* i altres conceptes i arguments que fas servir en el teu treball els extreus d'aquesta encíclica. Amb ella Lleó XIII volia respondre als nous aires que es

14. LLIMONA, «La llibertat religiosa i les seves implicacions eclesials», 17-18.

15. J. LLIMONA, «Aspecte religiós de la nova Europa», *Criterion* 10 (1961) 69-86.

16. LLIMONA, «Aspecte religiós de la nova Europa», 73.

17. LLIMONA, «Aspecte religiós de la nova Europa», 78.

18. LLIMONA, «Aspecte religiós de la nova Europa», 86.

respiraven a Europa en aquell moment. Per això la utilitzes? Volies fer tu el mateix «adaptant-la»?

Estat teístic o Estat laic. No amagues les teves preferències per l'Estat teístic (pp. 12, 15, 20, 41, 73), que agermanes amb l'Estat laic tolerant, que és el que justifiques en el teu treball. Dius i acceptes que a Europa tendim més cap a un Estat laic que cap a un Estat teístic per raons històriques (pp. 10-12). ¿Renuncies, doncs, a l'Estat teístic?

La intolerància espanyola. Quan descrius la intolerància espanyola sembla que perdis el to matisat, ponderat i reflexiu que fas servir al llarg de tot el teu treball, i amb tons «poc tolerants» al·ludeixes al «temperament passional espanyol, intolerant i absolutista, provinent en alt grau dels corrents d'immigració africana: d'ibers i d'islàmics». N'estaves fins al capdamunt, oi?

Idees polítiques. La teva catalanitat apareix de forma discreta però molt clara (p. 24): «L'ideal fóra que cada nació tingués un Estat corresponent, i cada grup de nacions afins s'integrés en un Estat supranacional (Europa, per exemple)». Però em costa delimitar el teu pensament socialista. Insisteixes en la importància de l'Estat i avises del perill de la idolatria estatal (pp. 24-25, 30); parles d'un marxisme puixant (p. 45); utilitzes el mot «ciutadà»; cites, entre altres ciutadans que no professen un credo religiós, els marxistes (p. 46), parles d'interessos de classe (p. 56). Tot això ho expresses sense cap afectació. ¿Amagues voluntàriament les idees polítiques, o encara les estaves arrodonint?

3. Respostes per al nostre avui

Intransigència (intolerància) eclesial. Parlar d'intransigència o d'intolerància és afirmar la no acceptació de l'altre o d'una situació. Malauradament aquest acostuma a ser el to dels discursos provinents de l'episcopat espanyol i de la seva emissora radiofònica que els serveix d'altaveu. El descontentament de l'episcopat espanyol i el sovintejat rebuig de les decisions estatals els ha fet fins i tot participar en manifestacions convocades per partits polítics d'una línia concreta. La coincidència de discursos i de to provoca que l'opinió pública els posi plegats al mateix cove: ser d'aquest partit equival a ser d'Església, i ser d'Església equival a ser d'aquest partit, com abans de la democràcia. L'episcopat espanyol, com qualsevol altre ciutadà o col·lectiu, té dret a manifestar-se, a reivindicar els seus drets i a proclamar públicament les seves opinions. I més, com a Església, pot i deu opinar en temes que afecten la moral. No neguem això, sinó que constatem el to crispat, adolorit i combatiu amb què es fa, un to que sembla enyorar un Estat confessional. També lamentem que aquests discursos es facin conjuntament amb els d'un partit polític, sigui quin sigui. L'Església espanyola no acaba de pair la pèrdua de rellevància social i la reacció és la rebequeria constant. Sembla que l'Església espanyola no hagi acceptat el que és una realitat constitucional des de l'any 1978: la no-confessionalitat de

l'Estat. I aquesta intransigència eclesial és com un peix que es mossega la cua perquè desvetlla alhora una intransigència envers la mateixa Església. Els atacs de clericalisme són respostos amb atacs d'anticlericalisme. Jordi Llimona, referint-se als irremeiables canvis eclesials provocats per Joan XXIII, deia que «el cos constantinià està encara present, però ja ha estat firmada la papereta de defunció».¹⁹ Sembla que aquestes prediccions no s'acaben de complir. Tanmateix, l'episcopat català, més identificat i comprensiu amb el sentiment i pensament del seu poble, manté una postura més normalitzada i acostuma a saber estar en el lloc que li correspon en un Estat laic.

Estat laic no vol dir Església laica. Amb una gran lucidesa, i preveient les dificultats d'aquest nou tipus de relació, Llimona ja deia l'any 1961: «L'Església i totes les confessions religioses no viuran certament de renda en les noves estructures civils, situades oficialment en una estabilitat beatífica, sinó que hauran de treballar per guanyar-se el pa de cada dia, no el pa material, econòmic, sinó el pa espiritual de la vivència religiosa.»²⁰ Viure la religió en un Estat laic no vol dir que la religió esdevingui laica. Les diferents confessions religioses tenen el repte de saber dialogar amb aquest sentiment social laic que és el marc comú de tots, i alhora han de saber mantenir viu el sentiment i la vivència religiosa dels seus respectius fidels. Sense oblidar els valors morals i socials, les confessions religioses han de privilegiar els valors espirituals i transcendents que són la seva competència més autèntica i l'aportació més original a la societat. A través del seu culte i de la seva formació religiosa específica han de saber desvetllar i potenciar el sentiment del sagrat no sols als seus fidels, sinó als fidels de les altres confessions i a la societat en general. També han de procurar educar la vivència del sagrat en un món laic, que no vol dir hostil, sinó plural i obert. L'Estat laic i la societat laica que vivim no són uns enemics de les vivències religioses; són una oportunitat per a assaborir-ne la genuïtat. Són la possibilitat que tothom pugui manifestar i practicar lliurement les seves conviccions religioses i també les no religioses. És en aquest marc de respecte mutu i de respecte de la llibertat de consciència quan l'opció de fe serà autènticament lliure i autènticament salvadora, afirma Llimona. Ara és un moment òptim per a anar a les arrels de transcendència de les nostres vivències religioses i omplir els nostres espais i discursos de Déu. Això no vol dir «recuperar» fidels ni tampoc «aplegar-ne» de nous. Simplement vol dir poder fer sense desorbs el que ens pertoca, que és omplir-nos i omplir el nostre entorn de Déu.

Estat laic no vol dir laïcisme. La laïcitat és l'opció que fa un Estat laic com el nostre, que reconeix la llibertat religiosa i de culte dels seus ciutadans, però com a Estat manté la seva neutralitat i es declara aconfessional. Ara bé, les persones que formen l'Estat, com a individus, poden practicar lliurement la religió

19. J. LLIMONA, «La llibertat religiosa i les seves implicacions eclesials», *Criterion* 27 (1965) 25.

20. LLIMONA, «Aspecte religiós de la nova Europa», 78.

que la seva consciència els dicti. És un dret fonamental, com diu la mateixa Constitució espanyola. Una altra cosa ben diferent és el laïcisme, que és la negació de la religiositat i de les seves expressions. És cert que en la nostra societat hi ha corrents laïcistes que neguen clarament el fet religiós. A casa nostra aquest laïcisme té més d'anticlericalisme que de declaració intel·lectual o ideològica contra la religió. Tanmateix, en l'altre sentit, també hi ha corrents «confessionalistes» que voldrien que tothom fos de la seva confessió religiosa. Uns i altres no reconeixen ni respecten la pluralitat. Del «tothom» al «ningú» que ambdós proclamen hi ha un entremig que és «qui lliurement vulgui». Això és el que defensa un Estat laic i la laïcitat. Aquest és el model que s'ha triat a l'Estat espanyol, a Catalunya i a la Comunitat Europea. Un model que és el que, ara per ara, millor garanteix les llibertats d'una societat plural i multireligiosa com la nostra. Sí que hem de maldar perquè la nostra confessió cristiana catòlica específica, i també les altres confessions religioses, aportin homes i dones que, dins l'àmbit del pensament, de l'art, de la política, de l'esport, del treball, siguin referents clars i lúcids d'una religiositat arrelada en la vivència del transcendent i comunicada amb un llenguatge natural i actual.

Jordi CERVERA I VALLS
Diagonal, 450
E – 08006 BARCELONA
E-mail: jordicaputxi@terra.es

Summary

After making appropriate comments on the history of the church in Catalonia from the days of the Second Vatican Council until today, the article explains and critically comments on J. Llimona's «ecclesiological» position in his book «L'Església i l'Estat» (*The Church and the State*). The description and analysis also takes into account other contributions by the same author. The main merit of J. Llimona, in those first years of the Council, was that while criticizing the «National-Catholicism», which at that time was in force and triumphing, he knew how to announce, at the same time (and to attempt to prove), the validity of doctrinal positions that then seemed heretical or, at least, risky and that today we find normal and suitable in their wisdom for our days, such as a church freed from any political commitment inside a lay state. That said, J. Limona's contribution on the advantages of a theist state is nonetheless curious.